

Hoe en wanneer grijp je als docent in bij anti-moslimopmerkingen?

Er bestaat regelmatig verwarring over wanneer iets kritiek op de islam betreft en wanneer iets discriminatie van moslims betreft. Ook al is het lastig dit te onderscheiden, het is wel belangrijk: kritiek op religie hebben mag wel, discrimineren mag uiteraard niet. In dit artikel zetten we uiteen hoe je deze twee zaken (kritiek op de religie versus discriminatie van moslims) van elkaar kunt onderscheiden. Dit doen we op basis van [dit rapport](#) waarin we (sociaal) wetenschappelijke studies hierover verkend hebben en op basis van eerder onderzoek van KIS naar wat werkt om discriminatie te verminderen (zie onder andere [dit dossier](#)).

Wat is discriminatie?

Discriminatie betekent onterecht onderscheid maken tussen mensen (of breder nog negatief behandelen) op basis van hun persoonskenmerken zoals afkomst en godsdienst. Discriminatie wordt veroorzaakt door onder meer:

- Vooroordelen: negatieve gevoelens ten aanzien van mensen omdat ze tot een bepaalde groep behoren.
- Stereotypen: overdreven denkbepelden ten aanzien van een bepaalde groep. Als leerlingen of studenten vooroordelen of stereotypen uitten of discriminerende uitspraken doen, is het dus raadzaam als docent om hen hierop aan te spreken.

Een vorm van racisme? Ja, inderdaad!

In het verleden maar zeker ook in het heden worden moslims als groep vaak *geracialiseerd*. Dat betekent dat moslims in deze samenleving vaak beschreven en/of behandeld worden als een groep met onveranderbare eigenschappen vanwege hun fysieke en culturele kenmerken. Oftewel alsof ze een 'ras' zijn. Uit diverse onderzoeken is namelijk gebleken dat:

- Of je nu daadwerkelijk moslim bent of niet, zodra je een bepaald uiterlijk hebt of uit een land komt waar moslims in de meerderheid zijn, loop je het risico gediscrimineerd te worden vanwege je vermeende moslim zijn. Als moslims puur en alleen zouden worden gediscrimineerd op basis van hun geloof, dan zouden ze niet meer gediscrimineerd worden wanneer ze niet gelovig (meer) zijn. Dat blijkt echter het niet geval, zo weten we uit onderzoek.
- Sommige moslims zich onzichtbaar kunnen maken omdat ze wit zijn. Pas zodra ze hun naam zeggen, bepaalde kleding dragen (zoals een hoofddoek) of vertellen dat ze moslim zijn, worden ze gediscrimineerd.

Rassen bestaan in de biologische zin helemaal niet bij mensen: ook in het geval van Zwarte mensen, Joden of de Roma niet. 'Ras' is iets wat bedacht is in de samenleving (een sociaal historisch construct) en bestaat biologisch gezien niet. Maar als mensen geloven dat een bepaalde groep een 'ras' is (of hen behandelen als een 'ras', zonder ze zo te noemen) en als deze groep vervolgens structureel benadeeld wordt in de samenleving, dan spreken we van racisme. Dat is het geval bij moslims. Daarom spreken we van anti-moslimracisme. Een andere term die soms gebruikt wordt om te verwijzen naar stigmatisering, vooroordelen en discriminatie ten aanzien van moslims is islamofobie.

Het herkennen van discriminerende of racistische uitspraken en vooroordelen

Voorbeelden van duidelijke discriminatie zijn:

- Moslims minder rechten geven (of gunnen) dan anderen/andere gelovigen. Als een leerling bijvoorbeeld zegt: 'Er mogen geen moskeeën meer gebouwd worden maar nog wel kerken', dan is het goed om uit te leggen dat dit discriminatie is op grond van geloof.
- Iemand niet aannemen voor een stage of een baan omdat deze persoon moslim is of lijkt.
- Iemand uitschelden vanwege hun moslim zijn. Denk aan opmerkingen die scheldwoorden zoals 'vieze' of 'kanker' koppelen aan moslims; dit is ook wettelijk strafbaar.
- Iemand slaan, schoppen of bedreigen omdat iemand moslim is of er zo uitziet.

Discriminatie kan ook subtieler of meer indirect zijn dan deze voorbeelden. Van indirecte discriminatie is sprake wanneer een praktijk, beleidsmaatregel of bepaling voor iedereen geldt, maar deze sommige mensen sterker benadeelt dan andere. Sommige maatregelen lijken op het eerste gezicht neutraal, maar pakken toch voor een specifieke groep discriminerend uit (zie [deze folder](#) over de EU-wetgeving). Bepaalde kledingvoorschriften kunnen bijvoorbeeld leiden tot discriminatie van moslima's. Of denk aan wetsvoorstellen of wetten die in eerste instantie neutraal geformuleerd zijn, maar in de praktijk alleen moslims raken.

Wat zijn vooroordelen en stereotypen?

Discriminatie is mensen anders (negatief) behandelen, achterstellen of uitsluiten op basis van (persoonlijke) kenmerken zoals:

- afkomst ('ras' genoemd in de wet);
- godsdienst;
- levensovertuiging;
- seksuele oriëntatie;
- sekse en gender ('geslacht' genoemd in de wet);
- beperking ('handicap' genoemd in de wet);
- leeftijd.

Lees [hier](#) meer over de definitie. Omdat vooroordelen en stereotypen vaak leiden tot discriminatie is het belangrijk om hier ook alert op te zijn. Vooroordelen betekent in de psychologie dat je een (negatief) oordeel en/of gevoel hebt over een persoon omdat je deze rekent tot een bepaalde groep. Een stereotype verwijst naar de beeldvorming over mensen uit een bepaalde groep en is vaak een overdrijving en generalisatie. Voorbeeld: stel je voor dat iemand een hekel heeft aan Amsterdammers, dan is dat een vooroordeel. Als iemand denkt dat alle Amsterdammers op bakfietsen rijden, is dat een stereotype.

Deze begrippen kun je ook behandelen met de leerlingen/studenten. Hierbij kun je eventueel informatie opvragen aan het lokale antidiscriminatiebureau in de regio. Deze vind je via [discriminatie.nl](#).

Goed om te weten

De meeste mensen hebben in meer of mindere mate (onbewuste en bewuste) vooroordelen en stereotypen. Wil je zelf voorkomen dat je daar als docent naar handelt? Vraag dan een training hierover aan bijvoorbeeld bij Stichting School & Veiligheid of bij een lokaal antidiscriminatiebureau.

Reageren op vooroordelen en stereotypen

Voorbeelden van opmerkingen die kunnen worden beschouwd als uiting van vooroordelen en stereotypen naar moslims zijn:

- opmerkingen dat ‘alle moslims’ vrijwel altijd bepaalde negatieve eigenschappen hebben zoals ‘gevaarlijk’ of ‘onbetrouwbaar’. Dus ofwel: de islam en alle moslims geheel over één kam scheren en stellen dat deze allemaal bijvoorbeeld ‘achterlijk’ zijn
- het vergoelijken van discriminatie van moslims. Het gaat om beweringen zoals: ‘Het is oké om moslims uit te sluiten van bepaalde posities in de samenleving.’
- de islam zien als geheel anders dan andere wereldreligies en culturen. Denk aan een bewering als: ‘Moslims hebben fundamenteel andere waarden dan wij.’
- de islam beschouwen als pertinent gewelddadig.
- de islam niet beschouwen als een religie maar benoemen als een politieke ideologie.
- het standaard afwijzen van elke kritiek die vanuit de islam of moslims komt; ervan uitgaan dat er hoe dan ook niets deugt van kritiek als het vanuit islamitische hoek komt.
- het goedpraten van anti-moslimvijandigheid. Een voorbeeld daarvan is een retorische vraag stellen zoals: ‘Iedereen zegt toch dat moslims gewantrouwd moeten worden?’

Aandachtspunt is dat het in de praktijk weinig uitmaakt of je spreekt van ‘de islam’ of van ‘moslims’. Als je bijvoorbeeld zegt ‘de islam is gewelddadig’, dan bedoel je moslims. Want een religie (of ideologie) kan zelf niet handelen; dat doen mensen. Als je alles wat voorkomt uit de islam of vanuit moslims per definitie negatief beoordeelt, is er duidelijk sprake van vooroordelen. Wat moslims doen of niet doen, het is eigenlijk nooit goed. Alleen als moslims geen moslim meer zijn, worden zij geaccepteerd. Maar dat zou betekenen dat je als moslim zijnde eigenlijk niet mag bestaan. Zo’n houding past niet bij Artikel 1 van de Grondwet en een vrije democratische samenleving.

Waarom is ingrijpen bij discriminatie belangrijk?

Het is docenten aan te raden om te reageren wanneer ze de soorten opmerkingen die hierboven genoemd worden horen omdat dit kan uitmonden in discriminatie. Uiteraard geldt hetzelfde voor vooroordelen en stereotypen over andere groepen. Wanneer je bijvoorbeeld opmerkingen hoort als: ‘alle/veel/de meeste’, in combinatie met ‘homo’s/Joden/Zwarte mensen/Marokkanen/vluchtelingen/vrouwen/ouderen’ en dan een negatieve eigenschap als ‘zijn slecht/gevaarlijk/onbetrouwbaar’, dan is ingrijpen belangrijk. Het gaat erom dat je staat voor alle diversiteit die er is. Spreek je dus altijd uit tegen discriminatie en vóór de gelijkheid van mensen. Grijp altijd in bij uitingen van discriminatie, racisme of uitsluiting. Zo zien leerlingen dat je voor hen opkomt en beïnvloed je de sociale norm in de groep. Ze leren dat je niet zomaar alles kunt zeggen. Dit is in het bijzonder van belang als er leerlingen/studenten in de klas aanwezig zijn die tot de groep behoren waarover opmerkingen worden gemaakt: zij kunnen zich hierdoor erg onveilig en onprettig voelen in de klas, hun zelfvertrouwen kan aangetast worden en ze kunnen veel stress ervaren ([lees hier over de schade aan de gezondheid door discriminatie](#)). Laat daarom duidelijk en openlijk zien in de klas dat de opmerkingen niet door de beugel kunnen.

Hoe ga je het gesprek aan over vooroordelen, discriminatie en racisme?

Als je signaleert dat een leerling of student zich bevooroordeeld, discriminerend of racistisch uit ten aanzien van moslims (of mensen waarvan wordt gedacht dat zij moslim zijn), is het belangrijk om hier het gesprek over aan te gaan.

Tips:

- Maak duidelijk dat discriminatie of racisme niet slechts ‘meningen’ zijn. Discriminatie is in Nederland verboden. Stel dus een duidelijke sociale norm.
- Stimuleer inleving en empathie naar in dit geval moslims. Stel bijvoorbeeld de vraag: ‘Hoe denk je dat het zou voelen voor moslims om jouw opmerking te horen?’ of ‘Stel je voor dat iemand zo’n opmerking zou maken over jou, hoe zou jij je dan voelen?’ Aandachtspunt is om islamitische leerlingen/studenten zelf niet voor het blok te zetten in de klas en te vragen hoe zij zich voelen. Het delen van discriminatie-ervaringen is namelijk vaak emotioneel erg belastend. Een professionele spreker inhuren die getraind is in het vertellen over de eigen ervaringen met discriminatie, het lezen van een boek of kijken van een film hierover is daarom een beter alternatief.
- Vraag in een individueel gesprek door op waar de opmerkingen vandaan komen. Misschien kent de leerling/student nauwelijks moslims en heeft de leerling/student daardoor een stereotiep beeld en/of negatief gevoel over moslims. Door een gebrek aan contact worden vooroordelen vaak versterkt, door contact worden deze vaak weer minder (zie [deze KIS-publicatie](#)). Mocht dat het geval zijn, dan kan het de leerling/student helpen om boeken te lezen of films of series te kijken die gaan over ervaringen van moslims zelf. Of vraag bijvoorbeeld een spreker die moslim is hier iets over te vertellen voor de klas (zie ook blokje *Wat kan je preventief en klassikaal doen om discriminatie te voorkomen?*). Uit onderzoeken weten we namelijk dat door [inleving](#), vooroordelen en stereotypen verminderd kunnen worden.

Voorwaarden voor moeilijke gesprekken voeren in de klas volgens Stichting School & Veiligheid

1. Ken je leerlingen en wees geïnteresseerd in wat ze meemaken. Wees sensitief voor reacties en signalen en maak discriminatie bespreekbaar in de les.
 2. Stimuleer samenwerking en zorg ervoor dat leerlingen samenwerken in afwisselende groepjes. Wanneer leerlingen die van elkaar verschillen in sekse, seksuele oriëntatie, afkomst en religie samenwerken aan een gemeenschappelijk doel, dan is dat een effectieve manier om vooroordelen te verminderen.
 3. Zet in op een gezamenlijke groepsidentiteit: op deze school of in deze klas hoort iedereen erbij.
 4. Ga ervan uit dat ieder mens eigen opvattingen heeft en spreek niemand aan op sekse, seksuele oriëntatie, religie of afkomst. Het doet er niet toe wat iemand als ‘moslim’, als ‘vrouw’, of als ‘homoseksueel’ vindt. Het doet ertoe wat iemand als individu vindt.
 5. Volg eventueel als docenten samen een training hierover zoals [de training ‘Begrenzen en uitnodigen’](#).
- Check eventueel bij de leerlingen/studenten die moslim zijn hoe zij jouw ingrijpen hebben ervaren, wat ze nog meer meemaken aan discriminatie en vraag hoe je ze eventueel kan helpen en ondersteunen. Als je het vermoeden hebt dat meer leerlingen/studenten vooroordelen of stereotypen hebben over moslims is het aan te raden om dit niet openlijk in de klas uit te vragen. [Uit onderzoek](#) blijkt namelijk dat wanneer je jouw peers discriminerende dingen hoort zeggen, de kans groter wordt dat je dit zelf ook gaat doen. Omdat je denkt dat dit onder jouw peers normaal is. Wil je weten hoe de leerlingen individueel denken? Gebruik dan een digitale tool zoals Mentimeter of Kahoot! zodat eventuele discriminerende opvattingen zich niet verder verspreiden in de klas (zie ook [deze tips voor docenten over discriminatie bespreken in de klas](#)).

- Wees alert op complottheorieën ten aanzien van moslims, Joden en andere minderheidsgroepen. Leg altijd uit waarom deze complottheorieën niet kloppen. [Lees in deze KIS-publicatie meer over hoe je complottheorieën kunt herkennen en verminderen](#). Als je vermoedt dat een scholier of student duidelijk gelooft in complottheorieën, is het aan te raden om met diegene hierover te spreken, eventueel samen met een schoolmaatschappelijk werker. Aan te raden is om dit individueel te doen zodat andere leerlingen/studenten niet hierdoor worden ‘aangestoken’. Ook kun je in een individueel gesprek verder ingaan op eventuele achterliggende problemen bij de leerling/student. Licht altijd de mentor in, houd goed contact met de leerling/student en voorkom dat deze zich gaat isoleren en afzonderen. Als je jezelf hier verder in wil ontwikkelen, bekijk dan [deze filmpjes van Stichting School & Veiligheid](#).

Wat kun je preventief en klassikaal doen om discriminatie te voorkomen?

Er zijn diverse lesprogramma's ontwikkeld voor verschillende schooltypen om (verschillende vormen van) discriminatie in klassen te voorkomen en te verminderen. Je kunt hiernaar vragen bij de lokale anti-discriminatievoorziening (deze vind je via [discriminatie.nl](#)). Je kunt ook online op zoek gaan naar deze programma's. Echter, niet alle lesprogramma's zijn in lijn met wat bekend is uit de wetenschap over wat werkt. In deze [database](#) staan lesprogramma's/methoden tegen discriminatie waarvan de kern van de interventie in lijn is met de wetenschappelijk beschikbare kennis. Het gaat onder meer om lesprogramma's van de Anne Frank Stichting, Critical Mass en Diversion. Eventueel kun je voor de gehele school een projectweek over discriminatie organiseren. Om te zorgen dat iedereen zich betrokken voelt is het aan te raden om aandacht te hebben voor verschillende vormen van discriminatie zoals anti-moslimracisme/moslimdiscriminatie, anti-zwartracisme, antisemitisme, seksisme, lhbt+ -discriminatie en validisme (discriminatie van mensen met een beperking).

Kritiek op de islam of andere religies

In een democratisch land moet er uiteraard ruimte zijn om kritiek te uiten op een religie en de interpretatie daarvan. Religiekritiek kan bestaan uit:

1. Kritiek op religieuze praktijken Dit wordt ook wel de ‘geleefde religie’ genoemd. Het kan bijvoorbeeld gaan over religieuze rituelen zoals ritueel slachten, het dragen van een hoofddoek, of het niet drinken van alcohol.

2. Kritiek op specifieke religieuze ideeën uit een geloofstraditie Dit kan bijvoorbeeld gaan over genderrelaties in een religie of sociale ongelijkheid in bijvoorbeeld het kastensysteem.

3. Kritiek op religieuze figuren en instituten Dit kan bijvoorbeeld gaan over religieuze instituten zoals de Rooms-Katholieke Kerk of *het handelen van een imam*. Maar het kan ook gaan over de persoon of rol van religieuze figuren en autoriteiten, zoals de paus, priesters of de profeet Mohammed.

4. Kritiek op het idee van religie *an sich* Dit kan gaan over het überhaupt geloven in een god of in een buitennatuurlijke werkelijkheid, de relatie tussen wetenschap en religie of de rol die religie speelt in het publieke domein.

Voorbeelden van religiekritiek zijn:

We geven hieronder een aantal voorbeelden van religiekritiek op de islam omdat deze soms verward kunnen worden met moslimdiscriminatie:

- kritiek op de relatie tussen religie en staat. Een opmerking die daar bijvoorbeeld bij hoort is: ‘Het is een schande dat in sommige islamitische landen je straf krijgt als je je niet houdt aan de regels van de religie volgens dat land’.
- Kritiek op genderrelaties. Een voorbeeld is: ‘Ik vind het belachelijk dat vrouwen volgens het islamitisch recht minder erven dan mannen’, of: ‘Ik vind het verwerpelijk dat in de islam de getuigenis van een vrouw niet even zwaar telt als van een man.’ Maar het kan ook gaan om kritiek op een bepaalde praktijken die worden gesignaleerd: ‘Ik weet wel dat sommige vrouwen vrijwillig een sluier dragen, maar we moeten niet negeren dat sommige vrouwen deze gedwongen moeten dragen.’ Of: ‘Dat sommige moslims vinden dat meisjes niet naar school mogen, vind ik belachelijk.’ Let op: Wanneer iemand stelt: ‘alle moslims onderdrukken hun vrouwen’ of: ‘van moslims mogen meisjes niet naar school’, dan is het goed om als docent erop te wijzen dat dit geen religiekritiek is maar een stereotiep beeld wat kan leiden tot discriminatie.
- het afwijzen van cultuurrelativisme. Denk aan opmerkingen zoals: ‘Ik vind jongensbesnijdenis echt verwerpelijk en niet kunnen. Het is absurd om te beweren dat dit nu eenmaal bij mensen hun religie hoort.’
- kritiek op zeer orthodoxe interpretaties van de islam. Een voorbeeld is een opmerking over de verschrikkingen van de taliban. En denk ook aan opmerkingen zoals: ‘We moeten die moslims steunen die afstand nemen van fundamentalisteninterpretaties van de islam.’ Of: ‘Het leven van iemand die 1400 jaar geleden leefde kan nooit een voorbeeld zijn van hoe je nu moet leven! Wij leven toch ook niet meer zoals in de middeleeuwen.’
- een algemene seculiere overtuiging ten opzichte van alle religies, niet specifiek de islam. Een stelling die daar bijvoorbeeld bij hoort is: ‘Universele mensenrechten en bepaalde wettelijke normen moeten altijd boven religieuze regels staan.’

Samengevat: islamkritiek kan (net als andere vormen van religiekritiek) onder meer gaan om feministische kritiek op de islam (kritiek op genderrollen), kritiek op lhbti+ negativiteit of (seculier) liberale kritiek zoals met betrekking tot de scheiding van kerk en staat, de rol van de wetenschap of de autonomie van het individu.

Omgaan met islamkritiek

Wanneer leerlingen kritiek geven op de islam (of een andere religie), dan is er niet direct sprake van een probleem. Maar houd er wel rekening mee dat deze opmerkingen sommige moslims zouden kunnen kwetsen. Mocht dat het geval zijn, dan is het uiteraard belangrijk om hun gevoel serieus te nemen en empathisch te reageren. Tegelijkertijd is het belangrijk om uit te leggen dat religiekritiek van alle tijden en culturen is. Het mag een plek hebben in de samenleving, ook al kan het als zeer onprettig worden ervaren. Leg ook uit dat discriminatie nooit door de beugel kan: dat de scheidslijn soms dun is, maar dat jij als docent daarvoor zal waken.

Uiteraard kun je ook over de inhoud van de uitspraken verder in gesprek of discussie gaan. Je kunt bijvoorbeeld doorvragen om te achterhalen waar de kritiek vandaan komt. Ook is aan te raden om te vragen of de kritiek ook geldt voor andere religies. Wanneer enkel en alleen de islam onderwerp is van kritiek en vergelijkbare praktijken in andere religies niet bekritiseerd worden (zoals onderdrukking van vrouwen; wat voorkomt in zeer diverse culturen en verschillende religies over de hele wereld), dan komt de kritiek op de islam mogelijk voort uit vooroordelen ten aanzien van moslims. Ook is het belangrijk alert te zijn op stereotiepe beelden waarin moslims worden beschouwd als een homogene groep zonder onderlinge verschillen.

Meer lezen over omgaan met een gevoelig onderwerp als religiekritiek? Zie dit [artikel van stichting School & Veiligheid](#) en deze [handreiking](#). Ook in dit [KIS-artikel](#) vind je een aantal tips.

Omgaan met polarisatie

Het praten over religie en religiekritiek kan leiden tot (ongewenste) polarisatie in de klas. Het kan gaan om sterkere tegenstellingen tussen bijvoorbeeld moslims en niet-moslims in de klas of tussen moslims onderling als ze verschillende stroming aanhangen of uiteenlopende geloofsinterpretaties hebben. Veel van wat werkt om discriminatie te verminderen, zoals inleven in elkaar, kan ook helpen tegen polarisatie. Daarnaast kunnen dialoogvormen ingezet worden waarin goed luisteren naar elkaar en elkaar niet veroordelen centraal staan. In [deze KIS-publicatie](#) staat dit verder uitgewerkt. Of lees meer [op de site van Stichting School en Veiligheid](#) of volg [deze module](#).

Wist je dat....

er verschillende stromingen en geloofsinterpretaties zijn binnen de islam? Net als in het christendom verschillen moslims onderling in hun overtuigingen, opvattingen, normen en waarden. Voor leerlingen vind je [hier](#) basisinfo over de islam.

Colofon

Auteurs: Hanneke Felten en Jeroen Vlug

Redactie: Susanne Conradi

Met dank aan: Ahmed Hamdi, Fatima Acherrat en Saskia Keuzenkamp

Financier: Deze publicatie is mogelijk gemaakt met subsidie van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Vormgeving: Design Effects, Willem Plaisier

Fotografie: 123RF

Uitgave: Kennisplatform Inclusief Samenleven

Giessenplein 59C

3522 KE Utrecht

T (030) 230 3260

De publicatie kan gedownload worden via de website van het Kennisplatform Inclusief Samenleven.

© Kennisplatform Inclusief Samenleven, Utrecht 2023.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Movisie. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with Movisie. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

Kennisplatform Inclusief Samenleven

Kennisplatform Inclusief Samenleven doet onderzoek, adviseert en biedt praktische tips en instrumenten over vraagstukken rond integratie, migratie en diversiteit. Daarnaast staat het platform open voor vragen, signalen en meningen en formuleert daar naar beste vermogen een antwoord op.

Deze kennisuitwisseling is bedoeld om een fundamentele bijdrage te leveren aan een pluriforme en stabiele samenleving. Blijf op de hoogte van alle projecten, vragen en antwoorden en andere kennisuitwisseling via www.kis.nl, de nieuwsbrief, Twitter en LinkedIn.

Kennisplatform Inclusief Samenleven is een programma van het Verwey-Jonker Instituut en Movisie

T 030 230 32 60

E info@kis.nl

I www.kis.nl

